VÁMOSSY FERENC

Környezeti értékeink a változások sodrában

A nagyvárosok fejlődése és identitása című, nemzetközi urbanisztikai konferencián 1993. március 26-án elhangzott előadás rövidített szövege

VÁMOSSY Ferenc
Korunk építészete
Gondolat, 1975

Korunk építészete
Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Kar
1987

A terület és településfejlesztés, az épület, környezet és társadalom kölcsönhatása
VÁTI,
1989. 2.

SARTRE, Jean-Paul
„Velence - az ablakomból"
Magyar Lettre Internationale,
1992. 6.

LE DANTEC, Jean-Pierre
„Éljen a barokkizmus!"
Magyar Lettre Internationale,
1992. 6.

ORTEGA Y GASSET, José
A tömegek lázadása
Hellas, 1938

Két történelmi esszé
Európa, 1983

„Az ember a maga szigetéről sóvárogva bámulja a szemközti szigetet: ott, ott van csak igazán... Hogy mi? Valami magány, tisztaság, csönd, amit – esküdni mernénk rá – emitt hiába is keresünk. Az igazi Velence mindig máshol van, sohasem ott, ahol éppen vagyunk."
(Jean-Paul Sartre: Velence – az ablakomból.)

Válság és elbizonytalanodás: a kollektív és egyéni környezeti identitás mint illúzió

Az itt következőkben nem a városkép, a környezet karakterének identitásáról – önazonosságának megtartásáról –, hanem annak csupán emberiközösségi feltételeiről, illetve ezek hiányáról, a kulturális identitás válságáról kívánok beszélni.

Az „identitás" fogalma a továbbiakban számomra az emberi személyiség alkalmazkodása a környezethez. Az a bonyolult lelki (és fiziológiai) folyamat, ahogyan az emberi psziché reagál a fizikai környezeti hatásokra. Sajátos érzelmi-tudati működésen alapuló kötődés, válaszreakciók kialakulása. Mélyebb értelemben valóban önmagunkkal való belső egység. Csak az a kérdés: eljutunk-e egyéni életünk folyamán ilyen értelmű személyes önazonossághoz, illetve: beszélhetünk-e még napjaink szétesett településhalmazaiban kollektív identitásról, valamiféle nagyvárosi identitásról egyáltalán?

Magam inkább csak a helyi, a közvetlen identitás – a „mi utcánk" házaihoz, képeihez kapcsolódó identitás – lehetőségében hiszek, egyes rétegek, saját kultúránk, kiscsoportok identitásában: mégis reménykedem az „úton lévők", a változást megélők identitástudatának kialakulásában is. A környezettel való identitás „szemtől-szembe" viszonyokon alapul, s a nagyváros körülményei között e viszonyok többnyire már csak a közvetlen környezethez, partikuláris világhoz, illetve egy szinte állandó változáshoz kapcsolódhatnak; rétegkultúrák, szubkultúrák átmeneti és változó környezeti kötődéseit, identitáselemeit jelentik. Korunk problémájává vált: az állandóan változó népesség „közösség"-e még; mi lehet egyáltalán egy egyedekre bomlott népesség kollektív identitásának alapja?

A nagyvárosok fejlődése, az urbanizálódási folyamatok megállíthatatlan spontaneitása és a nagyvárosi „tudatos lét", a nagyvárosi *identitás* kialakulásának ellentmondásai, meggyőződésem szerint, az említett tények következtében a modernizációhoz való viszonyunk egészét érintő problémák.

Mintha a hagyományos közösségek s intézményesült kereteik, a család – s a haza, a nemzet, a város és bármiféle közösség – folytonosságának tudata felől az atomizálódott nagyvárosban az egyén, a személy (és a modernizációs környezet vonzásának az egyén életében betöltött szerepe) felé tolódna el az emberi érdeklődés; az egyén számára fontosabbá váltak a saját élet értékei, jelenségei – mondjuk ki: *a személyes lét vágyai,* egyféle örökös elvágyódás (ezért idéztem Sartre-t), – mint a fennmaradás – a közösség és a közösségi kultúra fennmaradásának – értékei.

Akár az egyik oldalon – a folytonosság tudatos vállalásának oldalán – állunk, akár a másikon, elfogadva-tolerálva az élet folytonosságának háttérbe szorulását, vállalva és vallva a csupán személyes – kulturális értelemben mégis jelentősnek érezhető – célok, egyféle önmegvalósítás alternatíváját (amelyben azonban az élet emberi-társadalmi folytonossága lezárulhat, hiszen az a személy öncéljaival szemben értékét veszti), a nagyvárosi lét és a nagyvárosi környezet sajátos értékválsága mindkét értéktartományt fenyegeti.

Más kérdés, hogy nem vagyunk-e reménytelenül elmaradottak, amikor szélesebb értelemben a személyiség identitásáról vagy környezeti identitásról beszélünk az agyonmechanizált élet, a gépkocsi, a számítógép, a televíziós reklám korában? Ortega látomása, a személy elszemélytelenedése megy végbe napjainkban a „világcivilizáció integrálódása"-ként már említett folyamatban. A természetes különbözést számolja fel egy egysíkú és szinte emberi tartalmak nélküli technikai világ. Malraux szerint „a tudomány megváltoztatta a világot, de nem változtatta meg az embert". Az eltelt harminc év alatt azonban már nyilvánvaló: nem a tudomány, hanem a technika változtatta meg az embert. Összezsugorodott például az olvasás világa, s az is bebizonyosodott: a távolság legyőzése a helyek iránti közömbösséghez vezet. Valószínűleg nem csak a kulturális identitás lehetősége kérdőjeleződik meg tehát ebben a „felgyorsult", pontosabban efemer, kérészéletű korban, ahol a nagyvárosok heterogenitása mellett a bűnözés, az alkoholizmus, a hajléktalanság és a szegregáció, a bevándorlásból adódó folytonos változás, nyomasztó életsorsok és számtalan más jelenség vonja kétségbe a kollektív és egyéni identitás kialakulásának és megőrizhetőségének lehetőségét, hogy az elöregedett nyomorgó tömegek lét- és identitás-alattiságáról már ne is beszéljünk.

De ha identitásunk mélyrétegei után kutatunk, további kérdések is felmerülnek. Az adott nagyvárosi, modernizációs környezetben, amelyben hiányzik a belső kialakulás igénye és az elmélyedés nyugalma, nem illúziókergetés-e már a fogalom használata is? Az autómárka és évjárata, a TV-készülékhez, videóhoz való kapcsolat nem mélyebben határozza-e meg tudatunkat, mint a városhoz kötődés? A helyi patriotizmus nem idejét múlt vágy-e egy olyan korban, ahol nem lehet többé éjszaka sétálni, s nem tanácsos sem nekünk, régi bennlakóknak, „otthonlevőknek", sem idegeneknek utcáinkon magányosan kószálni? Hiszen időközben az „útonállók" is a városi „utakon állók" lettek, városba költöztek, urbanizálódtak, s elszaporodva a város normáit és identitás-érzéseit pusztítják.

Lehet-e például a bevándorlóknak, a vendégmunkásoknak a környezet építészeti értékeihez kapcsolódó identitásuk: vagy csak a szex-shopok alakítják ezt az identitást? Mit jelenthet a kollektív és egyéni identitás a demográfiai csökkenés, a stagnálás korában (és nem a városi közösség betegségét jelzi-e már maga a stagnálás is)? Mi a lehetőségük a társadalmi változások olvasztótégelyében e többnyire statikus állapotúnak gondolt belső reagálásoknak mai nagyvárosainkban, ahol a helyi társadalom kiépülési folyamatai is bizonytalanok?

Súlyos és nyomasztó kérdések ezek – a személyiség túlértékelt szerepétől a kollektív ős ösztönök újraéledéséig –, amelyeket végig kellene gondolnunk.

Az egyik említett jelenséget, a személyes életélmény túlsúlyát, s az egyén morális szegmentálódását jól jellemzi egy jelentős építész nyilatkozata:

„Az építészet ma személyes ügy" – jelentette ki a múlt évben egy konferencián Frank O. Gehry. Az egyes embert akarja kifejezni. A valóság a fogódzót, a védelmet vesztett kötelenség. Nincs ideológiák, filozófiák által meghatározott, elérendő „ideális állapot", csak *individuális egyensúlykeresés.* (Gehryt Gyöngy Katalin idézi így a *Magyar Építőművészet* 1992/4. számában).

Két évtizeddel ezelőtt Roberto Venturi a *Learning from Las Vegas*ban még szégyenkezett a „gazdag ember" szolgálatáért. „Bocsánatot kérek minden gazdag ember házáért, de én mindent meg fogok csinálni, amihez hozzájutok". Két évtized alatt eltűnt a szégyenérzettel együtt a szociális érzék, és szinte ismeretlenné vált mindenféle közösség.

E súlyos és a fejlett társadalmakra is jellemző *elbizonytalanodás* magától értetődően jelentkezik társadalmunkban is, és érleli azt a kérdésfeltevést, amely valamennyiünket feszít.

A *Lettre Internationale* 6. 1992. őszi, száma a „Forradalmak és restaurációk" kérdéskörét Esterházy Péter *Posztmodern barbarizmus* (sokatmondó) című írásával vezeti be, melynek keserű konzekvenciája: „Ott vagyunk, ahol Musil elengedte a szálat: *a tulajdonságok nélküli ember keresi identitását".*

Ugyanott a tervek, eszmék, irányítás lehetőségeinek viszonylagosságára Derrida figyelmeztet:

„Egy városnak mindig is nyitottnak kell maradnia a csak-aztmondja-hogy-nem-tudja-milyenlesz jövőjére: ezt a nemtudást az építőművészet és a városfejlesztés részévé kell tennie, el kell fogadtatnia."

E szám egy másik szerzője, Jean Pierre La Dantec pedig felteszi a kérdést: „Nincs más ésszerű kiút káoszra ítélt modern városainkban, mint az építkezések során a véletlenre hagyatkozni, vagyis engedni a gazdasági és tulajdonlási célszerűségeknek, az össze nem illő, de mégis fölépülő építészeti objektumok hatékonyságának?"

Milyen identitást táplálhat e véletlenszerűség? Vagy marad a régi, mint érték, mint identitásforrás, és az új környezetben erről – a környezet minősége miatt és nemcsak a már hosszan sorolt társadalmi okokból – eleve lemondunk? (Az idézőjeles „hatékonyság" alatt szerinte mai, mint már említettem, egyedi és efemernek tűnő „értékeink" – tegyük ezt is idézőjelbe –, a funkcionalitás, luxus, sajátos jegyek, külső megjelenés, extravagancia, ilyen-még-nemvolt stb. értendő).